

TELEGDI KATA ÉS A NŐI MŰVELTSÉG A RENESZÁNSZBAN

Jelige: „k: az leveleth senki kezibe ne adgia”

TARTALOM

1. Bevezetés.....	2
2. Nők a reneszánszban.....	2
2.1. A reneszánszról, a magyar olvasóközönség kialakulásáról és az írástudás terjedéséről.....	2
2.2. A reneszánsz nőkép.....	3
2.3 Írónők Európában.....	6
3. Női műveltség Magyarországon.....	8
3.1. Apácarendek – az első igazi magyar olvasóközönség.....	8
3.2. A világi nő mint olvasó, mecénás és író.....	8
3.2.1. Nők és könyveik.....	10
3.2.2. Női mecenatúra (dedikációk az 1473-1600 közötti magyarországi nyomtatványokban) és az Album Amicorumok bejegyzései.....	11
3.2.3. A nők és a levélírás.....	13
3.2.4. Első költőnőink.....	16
4. Telegdi Kata és verses levele.....	18
4.1. Telegdi Kata és a családi kör.....	18
4.2. „Bájos dadogás”.....	18
4.3. A kert: irodalmi motívum vagy valódi liget?.....	22
4.5. „Az leueleth senki kezibe ne adgia”.....	23
5. Zárlat.....	26
7. Mellékletek.....	31
7.1. Telegdi Kata verses levele - átírás.....	31

1. BEVEZETÉS

Minden akkor kezdődött, amikor 1930-ban az Irodalomtörténeti Közlöny hasábjain megjelent egy 16. század végi női magánlevél a Zichy-levéltár gyűjteményéből. A levél feladója Telegdi Kata, legalábbis az aláírás szerint, címzettje névleg ismeretlen, a megszólítás szerint „Asszonyom Ángyom”, a dátum a megrongálódott papír miatt szintén kérdéses. A misszilis tisztázati példány, szépen írt, következetesen használja a zárójelezést, mitológiai utalásai kivételes műveltségre utalnak. Ezt a kivételességet pedig csak fokozzák a szövegben található verses betétek. Ráadásul egy olyan levélben, amely tulajdonképpen ironikus évődés két rokon nő között. Művelt „csevegés”, ami ugyanúgy érinti a mindennapok problémakörét az aranyfonal említésével, mint a Hamadri Nimphákat.

Éppen emiatt a „túlzott” műveltség miatt a verses levelet és a szerző kilétét hosszú ideje zajló vita övezi: „Valószínűnek tartjuk, hogy a szóban forgó levelet, amelynek egy része rímes próza, 1599. február 17-e és 1599 szeptembere között egy nagy műveltségű *férfi* írta. *Hogy ki, nem tudjuk.*”¹ Ez az állítás pedig elvitatja Telegdi Kata irodalomtörténeti fontosságú episztolájától írójának női voltát, még hozzá egy olyan érvrendszerre alapozva, amely megkérdőjelezi a női műveltség jelenlétét a korban és a humanista udvarokban. A kérdés csupán az, hogy jogosan teszi-e. Dolgozatom célja a tágabb európai, majd a magyar női műveltség kontextusának felrajzolásával bizonyítani, hogy Telegdi Kata, és így tágabb értelemben a humanista körökben forgó nők kizárása a kor művelt rétegeiből nem szükségszerű; s a szerző kilétét övező vitában nem állhat érvként a fent említett nézőpont. Kutatásommal azt kívánom bizonyítani, hogy az írni tudó, az akár szépirodalmi alkotásokat is létrehozó művelt nőnek helye volt a kor magyar reneszánsz udvaraiban is a 16-17. században, sőt, ez a környezet kiemelkedő szerepet játszott a nők autonóm szerzőként való későbbi fellépésében.

2. NŐK A RENESZÁNSZBAN

2.1. A reneszánszról, a magyar olvasóközönség kialakulásáról és az írástudás terjedéséről...

A reneszánsz nem a középkor leváltója, hanem szerves része, beteljesedése a középkornak, s annak a kulturális vállalkozásnak, ami a karoling reneszánszsal kezdődött². Alapvetőnek

¹ JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, *Telegdi Kata? Verses? Levele? = Erdély reneszánsza*, Kolozsvár, Gloria Nyomda, 2009, 140.

² MONFASANI, John, *Renessance humanist and language*, előadás az MTA-n, 2008. 05. 19.

tartom a korszakfogalom ilyen használatát, hiszen a kanonikus – középkort követi a reneszánsz és a humanizmus – meghatározás lehetetlenné tenné a magyar kultúrtörténet értelmezését. John Monfasani történész fenti elmélete azonban, amelyet 2008-ban adott elő az MTA konferenciáján, magyarázhatóvá teszi a magyar példát. A reneszánsz információrobbanás, „a magyarok nem csak a könyvnyomtatással ismerkedtek meg 1473-ban, hanem az idő tájt kezdtek rákapni az írásra magára is”³. A kézírás és nyomda forradalma – nem úgy, miként a nyugat-európai országokban – egyszerre zajlott Magyarországon. Innen indul a régi magyar irodalmi emlékeink számának növekedése, amit az úgy nevezett Kurcz-szabály határoz meg: magyar nyelvű műveket igénylő olvasóközönséget csak akkortól feltételezhetünk, amikortól magyar nyelvű könyvek megvoltát bizonyítani tudjuk⁴. A tétel megfordítva is igaz: „közönség nélkül pedig, s ami ezzel egyértelmű: *olvasmány*-rendeltetésű szövegek nélkül: nincsen irodalom”⁵. A magyar nyelvű könyvek megjelenésének kora pedig egybeesik Vitéz János, Janus Pannonius és Mátyás király humanista szellemű könyvtárépítő tevékenységével, s eközben kialakul a magyar olvasóközönség: „Eleinte a kolostorokra korlátozódik, később főrangú magánolvasókra, főleg asszonyokra, az 1530-as évektől pedig a világi művekre kíváncsi olvasóközönség is bizonyítható”⁶. A kezdetben csak klerikusok által birtokolt írni-olvasni tudás egyre inkább szükséges lett a diplomáciai munkát végző deákréteg és a hatalmát biztosítani kívánó nemesi réteg tagjai számára, így Magyarországon az iskolázottak száma 1470 és 1520 között körülbelül megkétszereződött, ez azt jelenti, hogy az ország lakosainak 2,5 % -a (90 ezer – 100 ezer fő) lehetett írástudó⁷. Az Anjouk korától fogva megjelennek az íródeákok, mint nem klerikus írástudók (litteratusok).⁸ Ekkortól indulhat a nemzeti nyelvű világi líra, hiszen ennek előfeltétele a világi olvasóközönség megléte, és az írásbeliség elterjedése laikus körökben.⁹ Mindezeket a folyamatokat szükséges megemlíteni ahhoz, hogy képet kaphassunk a vizsgált korról, s megnézhessük, miként illeszkedik bele ezekbe a nő, milyen szerepváltozások érik.

2.2. A reneszánsz nőkép

"Az ordító öszvértől és a latinul beszélő lánytól ments meg Uram minket!"

(rég-i itáliai közmondás; KÉRI 1996)

³ HORVÁTH Iván, *Magyar versek: mi veszett el?* = *Ghesaurus*, szerk. CSÖRSZ Rumen, Budapest, 2010, 84.

⁴ KURCZ Ágnes, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*, Budapest, Akadémiai, 1988, 228.

⁵ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Magyar Szemle Társaság, 1931, Budapest, 26.

⁶ HORVÁTH, *Magyar versek...*, i.m., 84-85.

⁷ VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 43.

⁸ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest Magyar Szemle Társaság, 1944, 75.

⁹ U.o., 151.

Telegdi Kata levele azért problematikus, mert egy új, (a korra vonatkozóan még ma is megkérdőjelezett) új, akkor szokatlan női szerepet valósít meg: „a művelt, olvasni-írni tudó, kulturált társalgásból részt kérő nő” képét. Ahhoz, hogy ennek a jelenségnek a helye és mi-benléte elemezhetővé, vizsgálhatóvá váljon, érdemes tágabb kontextusból indulni, hiszen a szerepváltozás nem egy önmagában lezajló történés, hanem szervesen kapcsolódik az európai kultúrtörténet nagyobb ívű folyamataiba, pontosan a kor humanista, európai közös műveltség-alapon szerveződő mechanizmusaiba. A reneszánsz és a humanizmus eszményképe ugyanis már magával hozta azt a szemléletet, ami a bűn és bűnbeesés miatt már nem sújtotta folyton-folyvást a nőt, hanem egy olyan álláspontra helyezkedett, amely bizonyos pontjaiban már emancipálódott eszméket fogalmazott meg¹⁰. A középkori felfogás ugyanis nem csak a bűnt magát látta a nőkben, de egyértelműnek tekintette intellektuális alsóbbrendűségüket is¹¹. Persze vannak források, melyek bizonyítják, hogy a középkorban ugyanúgy volt fogékonyság a nőkben az emelkedettebb társalgás vagy éppen az irodalmi művek iránt. Ezt példázza Chretien de Troyes egyik lovagregényének részlete, melyben a választott hölgyétől elvárja azt az erényt, hogy beszélgethetni lehessen vele. Boccaccio pedig már az 1530-as években Dekameronjának közönségét alapvetően a nőkben látja (akárcsak majd Magyarországon Balassi Bálint a Szép Magyar Komédia ajánlásában), s Előszavában nekik ajánlja művét: „Az a szándokom, hogy szerelmes hölgyeknek segítségül és menedékül (mivelhogy a többieknél megteszi a tű, az orsó és a motolla), elmondok száz novellát vagy mesét [...] eme novellákból a fent mondott hölgyek, kik ezeket majd olvassák, a bennök elmondott mulatságos esetek révén egyfelől gyönyörűséget, másfelől hasznos okulást meríthetnek; mivelhogy megismerhetik, mit kell keresniök, s egyúttal, hogy mit kell követniök”.¹² Amit a humanisták gondolkodásmódja újként magával hozott a négy fal közé zárt, iránymutatásra szoruló hölgyet idéző képhez, az a tudományos nézőpont, miszerint a nő ugyanabból az anyagból van, mint a férfi. Ebből pedig az következett, hogy tudós érvek nem igazolják, hogy alacsonyabb rendűként kellene kezelni őket¹³. Tehát „the idealized woman, the perfect woman, was the object of Neo-Platonic reverence and aspired to being loved platonically, not for her ability to make children or to extinguish a masculine need, but for her intellectuall gifts”¹⁴. A szépen hangzó elmélet ellenére a nők széleskörű analfabetizációját inkább károsnak ítélték, mintsem támoga-

¹⁰ HORVÁTH Júlia Borbála, *A reneszánsz emberek és a XXI. századi nők = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, Miskolci Egyetem, 2009/2, 288.

¹¹ SERVADO Gaia, *Renaissance women*, London, Tauris&Co, 2005, 2.

¹² BOCCACCIO, Giovanni, *Dekameron*, Budapest, Európa Kiadó, 1975, 5.

¹³ SERVADO, i.m., 2.

¹⁴ SERVADO, i.m., 3. „Az ideális, a tökéletes nő a neoplatonikus tisztelet és a plátói szerelem tárgya volt, nem a képesség miatt, hogy gyermeket szülhet, vagy amiatt, hogy kielégítheti a maszkulin igényeket, hanem szellemi, intellektuális adottságai miatt is.”

tandónak, s a megvalósítandó szerepnek leginkább: a jó anya, a gondos, otthon ülő háziasszony tevékenységét tartották. Gaia Servado topológiája szerint négy kategóriába sorolták a nőket: az ideális romantikus nő, a bátor virago (férfias nő), a kurtizán és a feleség¹⁵. Fináczy Ernő szintén négy kategóriát különít el, bár kissé eltérő módon. Ő olasz forrásokra támaszkodva, Maffeo Vegio, Leon Battista degli Alberti és Castiglione művei alapján az ó-keresztény, a háziasszony, a tudós és az elmés nő (azaz az udvari hölgy) kategóriáit különíti el¹⁶. Ezek a meghatározásokat tekintve nem mondanak ellent egymásnak, a kategóriák valamelyest összefolynak és kiegészítik egymást.

Az ó-keresztény nőkép és a háziasszony szerepe nagyrészt hasonló elvárásokat állít a nő elé. Alaperénynek a szűzies tisztaságot, a szerénységet, az egyszerűséget, a vallásosságot és a családi érzést tartja; a lányokat a igyekeztek „óvni” a közterektől, jelenlétüket a család és a magánélet nyilvánossági keretei közé szorítani¹⁷: „Fonáshoz, főzéshez, varráshoz kell értenie; mindenek előtt rendszeretőnek, gondosnak, szorgalmasnak kell lennie s nem műveltnek; a férj jól teszi, ha a könyveket elzárja felesége elől”¹⁸. A jó anya szerepből indul ki Juan Luis Vives *A keresztény nő nevelése* című munkájában. Ugyanis azt gondolja, hogy a gyermek szívesebben tanul az anyjától, ezért olvasásra, betűvetésre az anyának kell oktatnia; a keresztény lányokat ezért jó, ha még fiatal korukban megtanítja legalább olvasni egy „értelmes öregasszony”¹⁹. Ebből az is kiderül, hogy az udvarokban ekkor már megtalálható egy-egy idősebb nő, aki legalább olvasni tudhatott. Ez a típus viszont még mindinkább a háziasszony típusának továbbfejlesztése, mint az elmés vagy a tudós nő kategóriájához való közelítés, ugyanis a társasági élettől való elzárás még mindig jellemzi ezt a nézőpontot. Ezzel már megteremtődik az „elmés nő” típusa is, amely az udvari hölgy: sokoldalú műveltség, lelki szépség, ízlés, művészi affinitás és a szellemi élet támogatása a „feladata”. A nők nagy részére még hosszú ideig zárva maradtak a nyilvánosság színterei, az arisztokrata családok megteremtették a lehetőséget (sőt el is várták), hogy a nők, feleségek részt vegyenek a közéletben. Ez a közéletiség pedig úgy valósult meg, mint a kultúra, művelődés egyes területeinek vagy intézményrendszerének kialakításában való részvétel; nyomdák, iskolák támogatása. egyes alkotók támogatása

¹⁵ SERVADO, i.m., 8. „Broadly speaking they were cast into categories: the ideal romantic woman, the brave virago, the courtesan and the wife.”

¹⁶ FINÁ CZY Ernő, *A reneszánsz kori nevelés története*, Budapest, Könyvértékesítő vállalat, 1984. (<http://mek.niif.hu/04700/04731/html/finaczren0035/finaczren0035.html>, 2011. 07. 01.)

¹⁷ VÁRKONYI Gábor, „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon = A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. Fábri-Várkonyi, Budapest, Argumentum, 2007, 129.

¹⁸ FINÁ CZY, i.m.

¹⁹ VIVES, Juan Luis, *A keresztény nő nevelése = J. Vives válogatott neveléstudományi művei*, 1935, Kézdivásárhely, 318.

vagy éppen a mecenatúra²⁰, és a udvarig²¹, társasági összejöveteleken való részvétel. A 15-16. századi magyar főúri körökben ez már elfogadott volt, s ez jellemezhetette Telegdi Kata környezetét is. A tudós nő alakja az, amely talán a legritkébbnek nevezhető a korban, hiszen bár elméletben elismerik a nők tudományos teljesítményét, gyakorlatban azonban csak kevés ki-tüntetett nő kaphatott a férfiakéhoz hasonló humanista műveltséget²². De már megjelent a vágy, hogy a tudós nő egyenlőnek érezze magát és autonóm személyiségként, sőt akár szerző-ként érvényesüljön. Ezt a vágyat látjuk majd Telegdi Kata levelében, aki ha még csak nagyon intim nyilvánosság előtt is, de felvállalja ezt a szerepet. Ez a műveltség sokszor még ellen-szenvet váltott ki, hiszen megszólalásuk szemben állt az általánosan női erénynek tartott hall-gatással és szűziességgel; „hence erudite women might be perceived as »intellectual transvestites« - a kind of third sex – or else sexually impure”²³.

2.3 Írónők Európában

Tehát a 15-16. században, az írónők („woman writers”) a reneszánsz civilizáció valóságá-nak részért képezték²⁴, a 16. század első felében már megtaláljuk a nő szerzőket a különféle epikus műfajokban, nem csupán a családon belüli missziliseket, hanem szerelmi, vallási vagy didaktikus témájú leveleket is köthetünk hozzájuk. Az alábbi, külföldi példák jól mutatják, hogy miként alakult át a fent vázolt nőkép az európai kultúrában. Ez az először nagyon ritkán, majd egyre többször előkerülő női hang lesz az, amely Magyarországon, – amely talán ekkor volt „legeurópaibb”, a nyugati tendenciákba leginkább illeszkedő –, is megteremtette az ala-pokat a női művelődés vágyának. Ha azt vesszük ugyanis, hogy a 15. században élt ferrarai Olimpia Moratanak már görögül s latinul írt verseket, dialógusokat tulajdonítanak, és voltak nők, akik komolyan szerkesztett esszéket írtak (például Nogarola vagy Fedele) a kor felkapott humanista témáiról, mint például az erény, az érték, a szerencse vagy a barátság természete²⁵, akkor megérthetjük, hogy a fent bemutatott változás, a nők társasági és kulturális életben való részvételi szándéka nem csupán teoretikus elképzelés volt. Bár nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy műveik alapvetően nem tartoztak a mainstream irodalmi hagyományba, szöve-geik ezét sokféle méltatást kaptak a „bestsellertől” (Margaret More vagy Navarrai Margit)

²⁰ VÁRKONYI Gábor, „Nekem azt kell...”, *i.m.*, 124.

²¹ *U.o.*, 136.

²² *U.o.*, 131.

²³ RAY, Meredith K., *Writing gender in Womwn's Letter Collection of the Italian Renaissance*, University of Toronto Press, 2009, 9.

²⁴ M. WILSON, Katharina, *Woman Writers of the Renaissance and Reformation*, Athéns, Georgis, University of Georgia Press, 1987, 11.

²⁵ *U.o.*, 8-22.

egészen a tiltott olvasmány (Marie Denitière²⁶) besorolásig²⁷. Navarrai Margit (1492-1549) és Poitiers-i Diána (1500-1566), mint francia arisztokrata származású diplomata, politikus és szónok került be az úgymond női kánonba. Ez jól mutatja azt, hogy akárcsak az olvasás, írás tanulása, a továbbmenő kulturális tevékenységek is az uralkodói, felsőbb társadalmi osztályokból indultak (hiszen a tudás hatalmat jelentett), s a későbbiekben terjedt el az alacsonyabb társadalmi rétegekben²⁸. Ezért kivételesek a kivételesek között a nem arisztokrata származású a Nogarola nővérek: Isotta (1418-66) és testvére Ginevra (1417-61), és a hasonlóképp nem főúri származású Cassandra Fedele (1465-1558), aki önerőből tanult meg görögül és latinul, emellett pedig olyan szónoki képességgel rendelkezett, amelynek sok elismerője és dicsőítője akadt, s még a Velencei Köztársaság fizetett rétoraként is működhetett, egy levelében még Angelo Poliziano (firenzei költő, polihisztor) is tiszteletéről és nagyra becsüléséről biztosítja²⁹. Külön érdemes említeni az irodalomtörténeti vitákat kiváltó Louise Labét (kb. 1515-1556), „a szép kötélverőnőt”, akinek műveltségét messze zengték, Lyonban pedig igazi irodalmi műhelyt hozott létre maga körül³⁰. Szonettjei és elégiái kerek egész életművet alkotnak, kiadásukat pedig Clémence de Bourges-nek ajánlotta méghozzá egy erősen feminista hangú levél kíséretében, melyben egy tudatos, gender szerepeivel tisztában levő, autonóm női hang szólal meg. Hogy miért „női hangként” említhető ez, azt Mireille Huchon monográfiája magyarázza, az irodalomtörténész ugyanis könyvében azt igyekszik bizonyítani, hogy Labé alakja csupán költői kitalálmány; feltételezi, hogy csalásról esetleg inkább játékról van szó, amit a kor neves irodalmi alakjai könnyedén dekódoltak, ám napjainkra ez elfelejtődött, túlságosan sikeres volt a hiány költőnői hang pótlása³¹. A Louise Labé személye körüli vita, és az, hogy a két álláspont között máig nincs egyetértés éppen azt bizonyítja, hogy az említett korban már nem lehet valószínűtlennek tartani a nő mint író előlépését. Korai példaként és már magyarországi illetettségüként jelenik meg Helene Kotanner (1400 körül), aki Luxemburgi Erzsébet magyar királyné (1409-1442) szobalánya volt, Sopronban született, ám németül írt³². Igaz, 1439-1440-es évekről írt emlékirataiban még nincsen szó humanista műveltségről, komolyabb tanultságról. Összességében az európai példákból, amelyeket hely szűke miatt nem áll mó-

²⁶ Anna Bijns (1496-1575) holland tanítónő, Luther nagy ellenfeleként és az ellenreformáció ismert szónokaként maradt meg az irodalomtörténeti emlékezetben, az ő vitapartner volt a genfi Marie Dentiére (1540 körül), aki reformátorként prédikált, kiemelve a nők prédikáláshoz és bibliaértelmezéshez való jogát.

²⁷ U.o., 11.

²⁸ Működési mechanizmusa tulajdonképpen Georg Simmel leszívargás-elméletével magyarázható.

²⁹ SERVADO, i.m., 12.

³⁰ PÓR Péter, *A filológia fityiszt mutat* = Holmi, 2007/2, <http://www.holmi.org/2007/02/a-filologia-fityisztmutat>. (2012.11.20.)

³¹ U.o.

³² M. WILSON, i.m., 11.

domban részletesen végigvenni, jól látszik az a tendencia, amely a humanista gondolkodásmóddal elindult, s ha nem is tette általánosan elfogadottá a nők olvasás- és írástudásának meglétét, de lehetővé tette, hogy egynéhány kivételes egyéniség kiemelkedhessék az átlagból.

3. NŐI MŰVELTSÉG MAGYARORSZÁGON

3.1. Apácarendek – az első igazi magyar olvasóközönség

Mindemellett jól látszik az is, hogy a nők oktatására tett kísérletek, s műveltségi szintjük nagyon különböző attól függően, hogy a zárdákról, a nemesi udvarokról vagy a polgári rétegről beszélünk. Magyarország feudális társadalmában a kiváltságos osztályok, nemesek leányai részére a két fő út a „várúrnő” vagy az „apáca” szerepe volt, eleinte mindkettő képzése a kolostorban kezdődött, ahol nemcsak a hagyományos „női” tevékenységekre tanították őket, hanem szellemi képzést is kaptak, megtanulhatták az írást, olvasást, sőt akár a latin nyelvet is³³. Sok latin szöveget az ő okulásukra fordítottak magyar nyelvre – ez indította el tulajdonképpen a még kizárólag vallásos tartalmú irodalom fordítását. A megnövekedett magyar nyelvű olvasmányanyag jelzi egy új, nem latin iskolázottságú olvasóréteg megjelenését³⁴, s az első lépést azon az úton, amely a női íráshoz és szerzőként való fellépéshez elvezet. Mindezekből jól látszik, hogy a magyar nyelvű irodalom nem keveset köszönhet a kolostorok sokszor névtelen kéziratmásolóinak, itt alakult ugyanis ki az igény a magyarul szóló művek olvasására, sőt a magányos, egyedül való olvasásra is, ami aztán kikerülhetett a zárda falai közül. Ugyan a férfiak írás-olvasás tanulása jóval átlagosabb volt a korban, mint nőtársaiké, ám a nem deák, azaz nem latin nyelvű, hanem magyar irodalmi művek megjelenésének alapigényét az olvasni vágyó nő hozta magával. A kéziratos kódexirodalomban tehát már megteremtődik a magyar nyelvű irodalomra először igényt tartó (ráadásul női) közönség, ám ez a közönség éppoly névtelen, mint a szerző: „távol áll minden egyéni, személyes követelménytől a maga olvasmányával szemben, mint a szerző a maga egyéniségének érvényesítésétől”³⁵. Tehát az irodalmi tudat, az autonóm szerzőség itt még nem fedezhető fel, úgy mint a humanista műveltséggel rendelkező, magukat tudatosan szerzőnek nevező fenti európai példáknál.

3.2. A világi nő mint olvasó, mecénás és író

Mint látjuk, a 16-17. században alapvető változások zajlottak le a magyarországi olvasó és az olvasás történetében. A főnemesi réteg tagjai, az asszonyok is megtanultak olvasni és írni,

³³ KATUS László, *Várúrnők és apácák*, Rubicon, 2001/6.

(http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kincstar_2001_06_szam/11/3, 2012. 11. 12.)

³⁴ MADAS Edit - MONOK István, *Könyvkultúra Magyarországon 1730-ig*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998, 42.

³⁵ HORVÁTH, A magyar irodalmi..., i.m., 1944, 128.

majd ez a tudás terjedt az alsóbb nemesi rétegek körében is³⁶. Ha nem kolostorban, akkor a nemes udvarokban volt mód arra, hogy a leánygyermekeket is neveljék. Az arisztokrácia köreiben szokás volt a gyermekeket 9-10 éves korukban idegen udvarba küldeni, hogy tanuljanak és hogy – sok esetben – innen házassítsák ki őket³⁷. Az alsóbb rétegek tanítása azonban csak jóval később, az 1600-as évek közepétől kezdődik, 1621-ben Szenci Molnár Albert még védelmébe és támogatásába kell vegye a lányok oktatásának kérdését: „engedje az jó Isten, hogy az ktek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való asszony állatok is indittassanak az iras olvasásnak tanulására, követvén ebben egyéb igaz hiten való sok keresztyn nemzetségekné szokásokat s holott mind falukban, városokban, leánygermeki scholák is vadnak, az mellyekben tisztességes öregasszony emberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és chatechizmusra”³⁸. Ez nem azt jelenti, hogy ezelőtt a nők ne tudtak volna olvasni, írni. Levelek már sokkal korábbról mutatnak példát erre, persze intézményesült női oktatást ekkor még felesleges keresnünk. „Béczbe találtam uala Ferencz uramot”- írja Bornemissza Péter, s idézi „Ferenc uram” levelét, aki anyósáról és feleségéről ír: „noha szegény, mint Szűz Mária is és több szent asszonyoc nyomorultac uoltac, de vélem leányáról, hogy lelkébe gazdag. Engem az Vr igen kegyelmesen megáldott uolt mindenic társommal, de az ő leánya meghalatta az töbit lelki malaztal, ki igen nagy szeretettel halgattja is, oluassa is az Isten igéjét és nemcsak háza népét, de soc annya korukat oktat”³⁹.

A fentieknek megfelelően a következőkben a különböző forrásokat venném végig, amelyekből képet kaphatunk arról, hogy mikor, milyen szinten állt a világi nők szerepvállalása a művelődésben. Elsőként a könyves kultúra adatait venném lajstromba, ugyanis, kódexekkel, könyvekkel rendelkező főúri, királyi családból származó neves asszonyainkról már az Árpád-korból vannak adataink. A könyvtulajdonláshoz kapcsolódik a későbbiekben könyvkiadást, nyomdák, művészeket patronáló tevékenység. Ezt az RMNY első kötetében található nőknek szóló dedicatiókat alapul véve mutatnám be. Mindezek után veszem sorra a leveleket és az Album Amicorumok nők által írt bejegyzéseit, amelyek már egyértelműen az írástudásról meglétéről adnak tanúbizonyságot.

³⁶ MONOK István - BUDA Attila, *A magyar bibliofília képeskönyve*, Budapest, Korona Kiadó, 2006, 7.

³⁷ TAKÁTS Sándor, *A magyar és a török íródeákok = Művelődéstörténeti tanulmányok*, szerk. TAKÁTS Sándor, Budapest, Gondolat Kiadó, 1961, 151.

³⁸ SZENCI MOLNÁR Albert 1621-ben Heidelbergben megjelent „*Imadsagos könyvecske*” ajánlása Mező Szegedi Gáspárné Echi Orsik asszonyhoz. RMK I. 514 = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*, szerk. KESERŰ Bálint, Kossuth Nyomda, Budapest, 1971, 320.

³⁹ H. TAKÁCS Marianna, *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533-1657*, Bp-Szeged, MTA Könyvtár, 1968, 80.

3.2.1. Nők és könyveik

Már az Árpád-házi királynék és hercegnők könyv iránti szeretetéről vannak adataink. Ekkoriban persze még kizárólag kegyességi, vallásos irodalomról beszélhetünk csupán, és a könyv sem feltétlenül az olvasmány, hanem sokkal inkább a reprezentatív luxuscikk szerepét töltötte be. Mégis fontos megemlíteni ezeket a korai női könyvkultúrát jellemző adatokat, hogy lásuk, Telegdi Kata korának műveltsége nem mintegy hirtelen, a semmiből bukkant fel. Már a bakonybéli monostor 1508-as vizitációs jegyzőkönyvében szerepel egy könyv, amelyről „úgy tudják”, hogy Gizelláé, Szent István feleségéé volt⁴⁰. II. András feleségének, Gertrudisnak és leányának Erzsébetnek is voltak zsoldároskönyvei. V. István leányának, Mária (1255?-1323) nápolyi királynénak pedig már saját könyvtára volt, amely 39 kötetet tartalmazott.

Az első nő, aki már világi műveltséget, humanista kultúrát közvetítő könyveket is a magáénak tudhatott, az Mátyás király felesége, Aragóniai Beatrix (1457-1508) királyné⁴¹. A szekuláris műveltségre koncentrálni tulajdonképpen vele kellett volna kezdeni a felsorolást, az előbb említett példák csupán azt bizonyítják, hogy a királyi udvarban, a legmagasabb társadalmi körökben Magyarországon sem volt idegen a nőktől a könyv tulajdonlása. Beatrix már gyerekkorából hozta magával a jó neveltetést, a könyvek szeretetét; nővérei ugyanúgy rendelkeztek könyvekkel, mint ő maga. Ám Aragóniai Eleonóra és Charlotte de Savoie könyvtárában ájtatossági műveket és szórakoztató irodalmat találunk, míg Beatrix könyveinek tematikája közt ott a csillagászat, a történelem, a zene, a patrisztika, a klasszikus és humanista irodalom egyaránt. Érdekes kiemelni, hogy a Beatrix által Magyarországra hozott Caracciolus kedvelt szerző volt az Érdy-kódexet író obszerváns ferencesek körében, a Karthauzi Névtelen fontos forrásának számított⁴². A kulturálisan fejlődő udvart Habsburg Mária (1521-1531) igyekezett továbbfejleszteni, aki műveltségét Ausztriai Margit könyvtárában töltött gyerekkorából hozta magával, s a magyar udvarhoz próbálta kötni a kor több elismert művészt⁴³.

⁴⁰ HOFFMANN Edit, *Régi magyar bibliofilek*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992, 213.

⁴¹ Nem említem Luxembourg Zsigmond feleségét, Cillei Borbálát (1392-1450). A hagyomány szerint a Bécsben őrzött, Guido da Columna „Trója története” című munkája Cillei Borbála számára készült. Erre azonban nincsenek bizonyítékok, csupán annyit tudhatunk, hogy a művet ugyancsak Zsigmond miniátráfestője, Martinus Opifex illuminálta. - HOFFMANN Edit, *Régi magyar bibliofilek*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992, 31.

⁴² RÁPAVI Dóra, *A karthauzi névtelen forráshasználatának sajátosságai – A Robertus Caracciolus Szent Ferenc-napi beszédével való összevetés tanulságai*, http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora. (2012.11.20.)

⁴³ *Habsburg Mária, Mohács özvegye*, Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2005, 10.

A főúri családokban nők is olvastak, voltak könyveik, legalábbis kaptak olyan nevelést, amely részben könyvekből származott⁴⁴ – írja Monok István. Az első könyvtulajdonos, aki már nem királyi családból származik, Kinizsiné Magyar Benigna, Kinizsi Pál felesége, akinek két imádságos könyvét ismerjük: A Festetics- (1493-94) és a Czech-kódexet (1513). A kialakuló udvari könyvtárak közös használatú gyűjteményt jelentettek az udvar tagjai számára⁴⁵. A későbbiekben főúri körökben már nem számított ritkaságnak a saját könyv, megindult a humanizmus könyvgyűjtőszennvedéje, s a nyomtatás kezdetével egyre több könyvet ajánlottak patronáló, nemes hölgyeknek is. Sőt, nemcsak Beatrix királyné alapított nőként nyomdát, hanem például Hommonai Drugeth Fruzsina is, akihez a vizsolyi könyvnyomtató műhely felállítása köthető⁴⁶. A 16. században könyvek megrendelőiként, dedikációk címzettjeiként találkozhatunk a főúri asszonyok neveivel. Az első magyar nyelvű nyomtatott könyv ugyancsak egy hölgynek lett ajánlva, Várdai Kata (akire akár Telegdi Kata levelezőpartnereként, és a levélcímzett „ágyomasszony”-ként is gondolhatunk) nevéhez pedig már irodalmi liget és költőverseny létrehozásának története fűződik.

3.2.2. Női mecenatúra (dedikációk az 1473-1600 közötti magyarországi nyomtatványokban) és az Album Amicorumok bejegyzései

A Régi magyar nyomtatványok első kötete tartalmazza a korai magyarországi nyomtatványaink jegyzékét 1473-tól 1600-ig. Az itt szereplő 882 tétel közül 30 tételhez tartozik nőkhöz szóló ajánlás⁴⁷. Ebbel 15 kizárólag valamely nemesasszonyt szólít meg, 9 a férjükkel együtt említi patronálóként a feleség nevét, illetve 3 nyomtatvány német ajánlást tartalmaz német asszonyoknak. Ahogy a későbbiekben is még tendencia marad, itt is jól látható, hogy a támogatott könyvek a kegyességi műfajok körébe tartoznak, sokáig ez az egyetlen műfaj ugyanis, amely kifejezetten a női olvasóközönségnek szól, és rendszeres, napi olvasmányként szolgált⁴⁸. A későbbiekben 1601-1655 között pedig egyre inkább megfigyelhető a női mecénások nagy arányú jelenléte: a 40 női patrónus által támogatott 61 kiadvány még annak ellenére is kimagasló, hogy sok esetben a valódi támogató a címzett férje⁴⁹. Több kötet mecénásaként tűnik fel Mágocsi Gáspár és Massay Eulália, Melius Juhász Péter pedig Balassi Jánosnak és Sulyok Annának (Balassi Bálint szüleinek) ajánl egy kötetet 1568-ban. Mindebből kitűnik,

⁴⁴ MONOK István, *A művelt arisztokrata – A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században*, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012, 30.

⁴⁵ U.o., 24.

⁴⁶ TAKÁTS Sándor, *Régi Magyar nagyasszonyok*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 20.

⁴⁷ *Régi Magyar Nyomtatványok I.*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.

⁴⁸ PESTI Brigitta, „Kegyes patróna asszonyaink” *Női mecenatúra Magyarországon a XVII. század első felében* = *Ghesaurus*, szerk. Csörsz Rumen, Budapest, 2010, 359.

⁴⁹ PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében (1601-1655) - Tézisek*, Budapest, 2010, 11.

hogy a korban már számítani lehet a női olvasóközönségre, ezt igazolja a későbbiekben Balassi Bálint Szép magyar komédiáját (és későbbi verskiadását) az erdélyi asszonyoknak ajánlja: „Az erdéli nagyságos és nemes asszonyoknak, mint jóakaró asszonyinak, holtig való szolgálatját ajánlja.

Egynéhány ok készerít reá, hogy kegyelmeteknek ajánljam ez komédiát: Egyik ez, hogy magamnak is kedvet találnék véle, más meg ez, hogy látom, hogy mind ott benn Erdélben, s mind itt kinn Magyarországon az versszerzést igen elővették és közdologgá is tették, kit nem gondoltak, akármi héjával essék, csak önékik tessék, és az versek fejében mehessenek ki az hasonló bötük”⁵⁰. Ugyanígy elismeri, sőt számít női olvasóközönségre Heltai Gáspár által kiadott, 1572 körülre datált Ponciánus császár, ezt mutatja híres „nőgyűlölő” verses záradéka:

„Az asszonyok tudom haragusznak,
És a nyomtatónak gonoszt mondanak
Ez könyvecskének szép példáiért...”⁵¹

A nők olvasmányairól így ugyan képet kaphatunk, írástudásukra sokkal inkább levelezéseikből és az Album Amicorumokba, úgy nevezett emlékkönyvekbe való bejegyzéseikből tudhatunk. Mivel ezekbe a könyvekbe biztosan saját kézzel írtak az adott személyek, hiszen éppenhogy ez volt a lényege, fontos forrásnak tartottam őket a nők saját kezű írástudására vonatkozóan. Ezeket ugyanis a peregrináló ifjak írták barátaikkal, többségük kézírással beírt lapokból áll, a szokás a hagyomány szerint Melanchton köréből terjedt el. Kutatásom során az Inscriptioes Album Amicorum⁵² adatbázisából dolgozva kerestem ki az 1560 és 1700 közé eső nők általi beírásokat. Az adatbázis a 16-18. századi emlékkönyvek hungarika jellegű bejegyzéseit tartalmazza, az általam vizsgált időszakban ez 3264 bejegyzést jelent. A bejegyzések közt elenyésző női kéz található, jóval kisebb az arány, mint a dedikációk esetében. Ezt azonban az is magyarázza, hogy az oktatás, a peregrináció lehetősége csak férfiak számára volt adott, s az Album Amicorumok ezen természetes élőhelyén nők csak ritkán fordultak elő. A 9 női bejegyzésből 6 német, 1 angol, 2 pedig magyar nyelven íródott (melléklet: a bejegyzések kiírása). A több mint 3000 találat között csupán 50 magyar nyelvű jegyzet volt, ezek között a fent említett két női beírás is. Mindkettő Kaczer Tóbiás albumában, valószínűleg 1614-1640 között keletkeztek. A két bejegyző Osztrosith Judit és Judit Renaj, mindkettő tartalmaz inscriptiót és saját kezű aláírást is. Az első női bejegyzések 1591-ben szerepelnek né-

⁵⁰ BALASSI Bálint, *Szép magyar komédia*, Budapest, Szépirodalmi Kvk., 1990.

⁵¹ NEMESKÜRTHY István, *Olvasók és olvasmányok*, Magvető, Budapest, 1984, 142.

⁵² LATZKOVITS Miklós, *Inscriptioes Album Amicorum*, <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home>. (2012.11.17.)

met nyelven, Franz von Braunschweig albumában. Itt rögtön hat hölgyet kell említenünk, ugyanis a Forgách família nőtagjai: Julianna, Ilona, Zsuzsanna, Mária és Judit is saját kezű bejegyzést írt a könyvbe, ezek közül kettejük (Mária és Judit) verses inscriptiót. Ha kis számú is az adat, de alátámasztja a női levelezések alkotta képet és arra enged következtetni, hogy az 1500-as évek végén már nem keressük hiába az írástudást a nemesi udvarok asszonyai körében.

3.2.3. A nők és a levélírás

A magyar nyelvű levélírás kezdeteitől fogva megtaláljuk a nőket a misszilisek címzettjeként vagy feladójaként. A 16. századra általánossá válik a nők levelezése, az ehhez vezető út pedig jól látható, ha megvizsgáljuk az eddig felgyűlt levelezéseket. A Középkori leveleink című kötet 244 levelet közöl; az első, Várdy Aladár által írt 1479 körülre datált magyar nyelvű levélről kezdve⁵³. A korpuszban már 1485-ben találunk női címzettet (igaz, implicit címzettet), még hozzá a jól ismert Emericus Terek Krisztináját. A 244 levél közül 24-et írt nő, 16 levélben szerepel nő címzettként, s mindössze 3 olyan levél maradt fent, amely levélváltás két asszony között, tehát a címzett és a feladó is nő. Ha azt vesszük, hogy a női címzettel rendelkező levelekre választ is vártak, vagy azok íródtam válaszul, akkor a kapott 43 nőhöz kapcsolódó levél száma jócskán növelhető. A kézírásos levelezés ennek a korai szakaszában a fennmaradt levelek 17%-a női illetőségű, ami nem elhanyagolható szám. Az persze kérdéses, hogy ezek a levelek valóban női kéz által születtek-e, hiszen a kor szokása szerint az íródeákok feladata volt a levelek szövegezése akár férfi, akár nő küldte azokat. A jó tollú deák ugyanis az úri mód kelléke volt, akiknek feladata volt a stílus, a forma tökéletes tudása⁵⁴, amelyeket aztán a humanisták által oly kedvelt ars dictandik is megköveteltek. Emiatt a szokás miatt merül fel Telegdi Kata verses levelével kapcsolatban is egy esetleges deák szerzőségének a kérdése. Függetlenül azonban attól, hogy a deákok használata általános volt, biztosan lehet tudni, hogy bizonyos témákat, leveleket kizárólag nők írtak meg saját kezűleg. Ezt bizonyítja Nádasdy Tamás egy 1554-ben írt levele feleségének, Kanizsai Orsolyának: „De az üdölközbe kérlek, hogy mindennap írd, mint vagy, de ne fáraszd magad az írással, hanem azmit férfiúval megíráthatsz, vagy György urammal vagy Zsennyeivel írasd meg, az mit úvelek nem illik megíratnod, írasd Vajdáné asszonyommal húgommal meg; [...]”⁵⁵. Telegdi Kata levele pedig éppen ilyen témának gondolható.

⁵³ HEGEDŰS Attila, *Középkori leveleink 1541-ig*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

⁵⁴ TAKÁTS Sándor, *A magyar és a...*, i.m., 155-156.

⁵⁵ VÁRKONYI Gábor, „Nekem azt kell...”, i.m., 132.

Jól látható, ahogy a kanonikus, hagyományos női szerepeket elkezdtek felváltani az új elvárások; az azonban, hogy mennyire vette be a szereprendszer szabályainak ezen változását a társadalom, sőt maguk a nők, már kérdéses. Az 16. század második felének nemes, művelt hölgyei által írt levelekből kiderül, hogy hol írástudatlanságuk, hol írástudásuk miatt szégyenkeznek. Például Telegdi Kata 1599 körüli verses levelében még így mentegeti magát és kiemelkedő műveltségről tanúskodó sorait: „De ezeket az köztünk való mulatság kedvéért íram csak”. Jól látható tehát, hogy a korabeli nő, hogyan küzd a régi, kanonikus nőszereppel, ami „sajátos reagálási mód, beidegzett, megszokott, automatikus és legtöbbször öntudatlanul zajló viselkedési lánc”⁵⁶. Kehren Borbála azonban egy 1556-os levelében már azért fesheng Nádasdy Tamás nádor előtt, mert horvát származása miatt éppenhogy nem tud saját kezűleg írni: „Az minémő országban én fölnöttem, ott nem hallottam, hogy leányok, sem asszonyemberek efféle írás tanolására gondot viseltek volna. Mert az én szegény anyám is tanéjtatott volna engemet, ha egyebek tanoltak volna, de mi nálunk híre sem volt”⁵⁷. Tehát jól megfigyelhető, hogy ellentétben a középkor századaival, a nagybirtokos nemesség asszonyai számára már nem volt többé magától értetődő az írástudatlanság⁵⁸. Férjeik ráadásul elvárták a feleségeiktől, hogy olykor saját kézzel is írjanak, erre mutatnak bizonyítékot Telegdi Pál és Nyáry Pál Várday Katához címzett levelei. Nyáry Pálnak például nagy öröme volt, hogy felesége az ő kedvéért tanult meg írni, persze Várday Kata már előző férjével is levelezett. Egy levélváltásukban pedig Nyáry az egyik rokonuk feleségét korholja, miszerint az még nem tud saját kezével írni. Az írás és olvasás készsége már nemcsak kiváltság, sőt elvárás volt a korban, hanem szükséges tudás is. A nők olvasását mi sem bizonyítja jobban, mint Nádasdy Tamás 1559-ben feleségének, Kanizsai Orsolyának küldött levele, melyben az arisztokraták által már használt szemüvegről ír: „Valami okulárokat küldtem volt az szemednek, nem tudom, ha megadták volt”⁵⁹. A művelt, tudós körökben a feleségeknek ugyanolyan tájékozottnak kellett lennie azokban a világi, humanista művekben, amiket a férjeik könyvtára tartalmazott. A mitológiai tudásról jó tanúbizonyságul szolgálnak a misszilisek, például Telegdi Kata verses levele.

Az írás és olvasás készsége már nemcsak kiváltság, sőt elvárás volt a korban, hanem szükséges tudás is. A fennmaradt levelekből kiderül, hogy nem ritkán a feleségek intézték az egész

⁵⁶ BUDA Béla, *A szerep fogalma a szociálpszichológiában = Szociálpszichológia*, szerk. PATAKI Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1965, 417-431.

⁵⁷ TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete, 1996, 139.

⁵⁸ *U.o.*, 139.

⁵⁹ *U.o.*, 131.

család gazdasági vagy hivatalos ügyeit. Ráadásul a hivatalos iratok vezetéséhez, megértéséhez a magyar mellett a latin írott nyelv ismeretét is el kellett sajátítaniuk. A latinul való tudás bizonyítéka, hogy a saját kezűleg írott női levelekben felfedezhető latin szavak helyesírása általában jó és következetes. Erről azonban nem beszélhetünk a magyar nyelvű missziliszek esetében, ahol a szavak írásképe és a helyesírás állandóan változik, legyen szó akár férfi, akár nő szerzőről.

Az összegyűjtött női levelek kirajzolnak egy egységesedő képet a nőírók stílusáról, levélvezetési formáiról. Mindezek alapján közéjük illeszthető Telegdi Kata levele is, amit nem biztos, hogy csupán magas tartalmi értéke miatt, egy férfi nőt mímelő írásának kell tekintenünk. „Szolgálatomat írom kegyelmednek” – kezdi a levelet Telegdi Kata. Ez a formula a korban általánosan használt latin levélnyitó frázis fordítása. Az általában megszokásból latinul írt sorok magyar használata jelzi, hogy esetünkben magánlevélről, valamint gyakorlott levélíróról van szó. Erre utal a ritkábban, gyakorlott levelezőknél alkalmazott magyar dátumozás is. Ezt Telegdi Kata családi leveleiben és a vizsgált levélben is következetesen használja: „Irtam kys vardaban ma pinteken”, „Dat[um] Kis Warda ma hetfün ig[en] keso estue”, „Irtam Vardaba ma zombaton”.⁶⁰ A címzett családtagjai felől való hosszas érdeklődés, s az ebbe ékelt „Istennek hála”, „Isten látja” formulák szintén a levél női jellegét erősítik. A másik ilyen karakterisztikus elem az utóirat, ugyanis a legtöbb női levélben az író igényét látta annak, hogy az aláírás után is hozzáfűzzön még pár sort mondandójához. „Tizenkét levél közül hétben van utóirat, ami elég jellemző erre a női szokásra nézve.”⁶¹

Formailag tehát semmiféle bizonyíték nem ad okot arra, hogy a levél mögött férfit keresünk. Mint nőt kizáró tényező marad hát a téma magasröptűsége, mert, ahogy a Jankovics–Köszeghy-féle tanulmány Szentmártoni Szabó Géza szavait idézi: „Képtelenség ilyen, a levél szerzőjére jellemző mitológiai tájékozottságot a 16. század végén nőről feltételezni.”⁶² Ha azonban beleolvasunk még néhány korabeli női levélbe, akkor nem látjuk olyan végletesen ezt a problémát. „Némelyiknek a stílusa egészen költői lélekre vall, másoknál meg erős szónoki tehetség nyilvánul.”⁶³ Ilyenek például Czobor Erzsébet erősen retorizáló levelei, amelyekben nem ritkán találunk komoly olvasottságot és írásgyakorlatot feltételező barokkos körmondásokat. A lírai lélek, úgy a játékos évődés, ironizálás sem volt olyannyira távoli a női levélíróktól, ezt látni Forgách Mária versidézetes misszilisében is. Kanizsai Dorottya (1490-?) a kor

⁶⁰ Eckhardt Sándor átírása. ECKHARDT Sándor, *Két vitéz nemesúr*, Budapest, Atheneum, 1944, 195–206.

⁶¹ MIKÓ Pál, *Női magyar levélstílus a XVII. Században*, Székelyudvarhely, Becsek Dániel Könyvnyomdája, 1896, 24.

⁶² JANKOVICS, KÖSZEGHY, *i. m.*, 119.

⁶³ MIKÓ, *i. m.*, 48.

művelt, társasági életben kiemelten jól mozgó hölgyeként volt kezelve, udvarába sok nemesi leányt küldtek nevelődni. Enyingi Török Bálintné Pemfflinger Katalin (1506-1553) férjével együtt humanisták, írók, költők pártolója: Kis Ambrus, Martonfalvai Imre deák, Földvári Bálint is udvarukban nevelődött, működött⁶⁴, Csurgón létesített virágos kertje országszerte híres volt. Ki kell emelnünk Batthyányné Bánffy Katát, aki többek között Mária királynővel és Medici Katalinnal levelezett, s kortársai koruk legszellemesebb asszonyának tartották⁶⁵. Wesselényi Anna (1584-1650) kiemelkedő levélíró volt, stílusa vetekedett a kor legjobb íróival, leveleit, gazdaági utasításait maga írta; nőismerőseinek küldte könyveit, elmélkedéseit, imádságait⁶⁶. A női műveltségről tanúskodó levél tehát nem példa nélküli. Ebben az esetben pedig már nem olyan nehéz elképzelni egy olvasott, kiemelkedő tudású nőt, aki ráadásul korának egyik legműveltebb főúri családjába tartozott.

3.2.4. Első költőnőink

Az első női versek a 16. század második felében jelentek meg, s bár bekerültek a nyomtatott és kéziratos énekeskönyvekbe, ezek még nem önálló női kötetek, a versek szerzőségére csupán a versfőkből következtethetünk⁶⁷. Ez pedig nagyrészt kérdésessé és bizonytalanná teszi a szerző kilétének megállapítását, hiszen versfőbe nem csupán a szerző neve, hanem a vers címzettje is kerülhetett. Így első költőnőink nő léte valóban kérdéses, hiszen itt még annyira sem bízhatunk a szerzői megjelölésben, mint Telegdi Kata sajátjának vallott levelében. A szerzői öntudat, amely az európai versszerző nőket jellemzi, itt még nem található meg. Tematikailag sem a humanista jellemzők határozzák meg őket: vallásos versek, imák, s ezek fordításai vannak előtérben, amelyekbe néhol már beszűrődik a saját életútból fakadó panasz vagy könyörgés. A magánéletre vonatkozó versek még sokáig egy szűkebb nyilvánosságban voltak elérhetőek, egy-két családon belüli személy olvashatta őket, mint például Telegdi Kata verses levelét. Ez a zárt nyilvánosság még 1673-ban is jellemző, Rákóczi Erzsébet egy a rossz házasságáról írt verset küld Eszterházy Pálnak, majd kéri, égesse el azt⁶⁸. Az első megjelent nők által írt verseket a Bornemisza-énekeskönyv (Énekek három rendbe, Detrekő, 1582), és a Bártfai énekeskönyv (Az keresztény gyülekezetben való isteni dicséret, [Bártfa], 1593) tette közzé. Dóczy Ilona (valószínűleg a Temesvárnál 1552-ben hősi ha-

⁶⁴ TAKÁTS, *Régi magyar..., i.m.*, 76-77.

⁶⁵ *U.o.*, 98.

⁶⁶ *U.o.*, 235.

⁶⁷ S. SÁRDI Margit, *A magyar női költészet történetének első fejezete.*

<http://www.villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=1237>. (2012.11.12.)

⁶⁸ *U.o.*

lált halt Batthyány Farkas felesége), Ládonyi [Ladoni?] Sára (valószínűleg a költő Wathay Ferenc feleségének, Ládonyi Annának rokona) éneke, Massay Ágnes (valószínűleg Pázmány Péter édesanyjának, Massay Margitnak rokona) hálaadása mind egyházi témakörökben fejezi ki szerzőinek lelkiállapotát⁶⁹. Szerzőségük azonban, a versfők nem csupán szerzőt, hanem dedikáltat is jelző funkciója miatt sokkal kérdésesebb, mint Telegdi Katáé. Ráadásul tematikailag sem sorolhatók egy kategóriába Telegdi Katával, akinek hol versnek, hol prózaversnek titulált műve pedig már olyan mitológiai és humanista tudásháttérrel tesz tanúbizonyságot, amely csak egy igazán olvasott, művelt reneszánsz asszony birtokában lehetett. Verse ebből a szempontból is atipikus és kiemelkedő, de ennek megfelelően nem is nagyobb nyilvánosságra, vagy kiadásra készült. Akárcsak később Báthory Erzsébet, Telegdi Kata is csupán címzettje számára kívánja megmutatni irományát. Alkalmi versében poétaként, de nem hivatásos, kötetel előlépő költőnként hivatkozik magára. Lorántffy Zsuzsanna már kiadatja művét, itt ugyan nem versekről, hanem egy 1641-es bibliai összeállításról van szó, *Mózes és a próféták* címen. Frangepán Anna pedig horvát nyelven adja ki 1661-ben imakönyvét. A nemesség körében ekkorra elterjedt már az író-olvasó életforma, a levél- és naplóírás az élet természetes része lett, jól mutatja ezt Eszterházy Miklósné Nyáry Krisztina családi naplója is⁷⁰. Az antik mitológiát idéző versek majd Petrőczy Kata Szidóniánál (1662-1708) tűnnek elő, aki egyházi énekköltészet mellett verseiben már utal a kor férfi verselőire is. Ugyanitt említhető Révay Erzsébet (1665k.-1712), Bethlen Kata (1678k.-1725) és Zay Anna (1680k.-1731) is, akik verseikkel, imakönyveikkel, fordításaikkal tűntek ki. S bár Petrőczy Kata Szidónia két, saját neve alatt kiadott kegyességi fordítása előszavában utal a kor női verseléssel kapcsolatos elvárásaira: „Tudom, lesznek olyanok, kik gyalázni s olcsárolni fogják e kis munkámat, [...] annál is inkább, hogy asszonyember munkája”, de mégis azt láthatjuk, hogy a kötethez két prominens férfi (Pápai Páriz Ferenc és Nagyenyedi Püspöki Péter) is írt köszöntőverset. Csáky Krisztináról pedig férja írja, hogy „amaz versszerző híres Erinna s Corinna asszonyokat is fölülmúlja”⁷¹. Tehát, ha nem is általános, de megbecsült és elfogadott volt a nők versszerzése a korban.

⁶⁹ U.o.

⁷⁰ U.o.

⁷¹ U.o.

4. TELEGDI KATA ÉS VERSES LEVELE

4.1. Telegdi Kata és a családi kör

A tágabb kontextus után vessünk egy rövid pillantást a Telegdi Katát közvetlenül körülvevő családi körre és szellemi pezsgésre. A Zichy-levéltár anyagát alkotó levelekből kirajzolódik előttünk egy bonyolult rokoni hálózat, amely átszötte a kor műveltségi elitjét. Ebbe a körbe tartozott Telegdi Kata, nemcsak férje, ifjabb Szokoly Miklós, hanem sógornői, Várday Kata és Sennyei Anna révén is. A műveltséget, a levélírás szeretetét azonban már saját családjából magával hozhatta. Bátyjai (Pál és János) is gazdag levelezést hagytak maguk után, Telegdi Pált kimondottan kivételes levélírói készséggel jellemezhetjük. Pál a nagyon gazdag Várday család utolsó leszármazottját, Várday Katát vette feleségül. Ő volt Telegdi Kata férjének, Szokoly Miklósnak előző jegyese. Balassi Bálint és Dobó Krisztina is rajta keresztül kapcsolódott a kisvárdai családhoz. Balassi és neje így többször tartózkodott Kisvárdán, ami egyfajta kiemelkedő szellemi fellelővárnak számított. Ezt bizonyítja az, hogy a német antitrinitárius filozófus, Christian Francken⁷² is négy hónapot töltött Szokolynál. Házigazdájáról így ír egy levelében: „A legnemesebb és magaviseletére nézve szeretetre méltó Szokoly Miklós Úr, aki engem magamat nagylelkűen, elmémet emberséggel és könyvtárával 4 hónapig táplált.”⁷³ Ám nemcsak itt említik Szokolyt kiemelkedő műveltségű főúrként. Neve mellett olyan jelzőket szerepeltetnek, mint a „tudományok mecénása”, vagy „Magyarország igazi főnix”. Annak ellenére, hogy híresen művelt főúrról beszélünk, könyveiről, könyvtáráról jegyzék nem maradt fent, bármennyire is szükséges és hasznos forrása is lehetne ez a várdai udvar műveltségének pontos körvonalazásához⁷⁴. Az itt megismert környezet azonban olyan humanista kört vázol fel, amelyben már-már elképzelhetetlen, hogy Szokoly felesége írástudatlan legyen, hiszen ezért a sokkal kevésbé művelt körökben forgolódó urak is korholták feleségüket.

4.2. „Bájos dadogás”

Áttérve a levél konkrét tartalmára, az első fontos kérdés, hogy vajon Telegdi Kata levele valóban verses episztolának tekinthető-e. Az eddigi elemzéseknek, hogy míg Horváth Iván és

⁷² Francken (1550k.-1610u.) megjelenése a várdai udvarban komoly filozófiai, vallási nyitottságot feltételez Szokoly műveltségi köréről. Hogy Francken valóban milyen intellektuális kapcsolatban állt Balassi rokonságával és körével azt szintén vita övezi.

⁷³ JANKOVICS – KÖSZEGHY, i. m., 130.

⁷⁴ Kutatásom során egyelőre nem találtam adatot Szokoly Miklós vagy családjának tulajdonított könyvek jegyzékéről. Az eddig könyvtártörténeti munkákban feldolgozott jegyzékek közt (MONOK István, *A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében*, 1526-1730; H. TAKÁCS Anna, *Magyarországi magánkönyvtárak I.*; MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526-1720.*, *Lymbus Művelődéstörténeti Tár*) nincs róluk adat.

Sárdi Margit nagyfokú poétikai tudatosságról ír, addig Jankovics és Kőszeghy csupán a rímes próza nyomait emlegeti. Való igaz, hogy a versesnek nevezett részek nincsenek sorokba tördelve. Telegdi Kata a korban kiemelkedően modern szövegverset küld levelében, ezt pedig folyóírással jegyzi le. A lejegyzés aligha furcsállható, hiszen a sorokra tördelés a legtöbb kéziratból hiányzik még az 17. században is, sőt a korabeli magyar nyelvű verses nyomtatványokban sem megszokott a sorokra tördelt forma. A levél közbülső részét alkotó irodalmi szakasz átgondolt, magas szintű retorikai tudatosságról tanúskodik. Legkiemelkedőbb része, és levelének legerősebb érve, mellyel saját műveltségét igyekszik bizonyítani, egy olyan mondatszerkezet, szintaxis, amely mindig folytonos újraértelmezést kíván; illetőleg a Hamadri Nimphákkal való példálódzás. A levél szerkezetét alapvetően az befolyásolja, hogy válasz egy általunk nem ismert levélre. „... nem tudom, mellyik ríszibe gyönyörködtessem szegín hon lakos szívemet, vagy mellyik ríszit vegyem elő, kire választ írjak kegyelmednek” – írja. Ez okozhatja a kvázi keretes levélszerkezetet, mely a verses episztolát közrefogja. Az itt található megszólítás megegyezik a kor szokásos nyitómondataival, a család egészségére vonatkozó gyors válasz feltételezi, hogy a nagy részt hasonló műgonddal alkotott előző levélben „ángyomasszony” szintén mintegy utógondolatként vagy post scriptumként érdeklődött a hogylétük felől, akárcsak Telegdi Kata.

Ezek után egy újabb megszólítás következik, mintegy nyomatékosítva, hogy innen kezdődik a „tényleges válasz”. A megszólítás után *captatio benevolentiae*-ként következik egy három részre tagolt dicséret, *exemplumsorozat*. A gyöngyhalászat, a vadászat majd a kertészkedés megidézése fokozatosan közelít a magasztos, fennkölt gyöngy említésétől a saját, kisebb környezetére. A hasonlatok egyrészt nem lefokozóak abban az értelmükben, miszerint a gyöngy halászatát, a férfiak által művelt vadászatot és a kifejezetten női elfoglaltságnak számító kertészkedést egymás mellé, egy szintre helyezi. Lefokozás viszont abban az értelemben, hogy „ángyomasszony” versét először a ritka és nagyon értékes gyönggyel, majd a véletlen talált nyulakkal, ezután pedig a bármelyik nemesasszony által nevelgetett kerti növényekkel azonosítja. A lefokozás és önlefokozás végére a szöveg úgymond poétikailag is „lefokozódik”, prózai betéttel folytatódva, amelyben kifejeződik, hogy mindezek ellenére a szerző mégis megpróbál választ tenni. Az előzőekben még csak nagyon finoman érezhető irónia a következő szakaszban válik transzparenssé, amikor a tükörképes fokozás (Gyöngyhalászat > vadászat > kertészkedés | „paraszt embernek Rómába menni” < „bölcsek közt bolondnak” < „bölcességnek Isten Asszonyi”) után zárszóként „ángyomasszonyt” a jó táncos és az ugrálni tudó kecske képébe helyezi, míg magát jelöli meg ügyetlen ellenpólusként.

Az ezt követő narráció tulajdonképpen a két női szerepmódel közötti váltást mutatja be: a szűziességet szimbolizáló, csak nimfáival társalkodó Diána köréből kilépni, és helyette a kulcsos városokat lakó, művelődést és tudást, férfias társasági életet jelképező Pallashoz és Minervához csatlakozni. „Ángyomasszony” levelében és versében valószínűleg erre utalhott, s erre reagál ironizálva-aggályoskodva Telegdi Kata. A kitérésben, a levelezésben említett kert leírásában pedig olyan Yngve értelmében mély mondattal válaszol, amely több helyütt próbára teszi az olvasót, csapdákat rejt el, mondattani útvesztőt hoz létre. Ennek lényege, hogy az olvasónak a megértés során folyamatosan mondattani elemzést kell végeznie, majd ezt újra és újra felülrírnia. Ráadásul ezt a többszörös bővítést Telegdi Kata egy egyszerű mondaton végzi, s ez a szerkesztésmód bizonyítja igazán a szerző kivételes költői találékonyságát.⁷⁵ Az utolsó verses szakaszban („Noha az szíp forrás,...”) kifejti álláspontját (miszerint a ligetben nem a tudományoknak és társasági életnek, hanem a vadászatnak és a szüzességnek lenne helye), majd érvei következnek, kioktatással („ezt minden jól tudja”) egyetemben. Saját műveltségének inverz és szerénykedés mögé bújtatott utolsó és leghatározottabb bizonyítója a Hamadri Nimphák említése, amely sem ma, sem akkor nem lehetett az általános műveltség része, és nemcsak a latin, de a görög mitológia ismeretét is feltételezi. A Vergilius eklogáiban szereplő „Hamadryades” még Istvánffyánál is olvasható, de Telegdi Kata ettől függetlenül nehezen illeszthető be a magyar hagyományba⁷⁶. Ha valami, ez a két érv (a mondatszerkezet és a Hamadri Nimphák) olyan választ adtak „ángyomasszonynak, amely igazán méltó lehetett a küldött levélhez, s amellyel Telegdi Kata jócskán bebizonyította rátermettségét (sőt, talán fölényét). A levél végére Acteon-történetének idézésével még egy utolsó fricskát téve, némi erotikus utalással is dorgálja levelezőtársát. A lezárás gyors ellentételezéssel következik: „de ezt az köztünk való multság kedvéért írák csak”. A műveltséget fitogtató Arcadia-jelenet után mentegetőzik, s ékes bizonyítékát adja a szerzői invenciónak: (ezt azért írtam) „hogy az kegyelmed secretariusa is, [...], ne alítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták”.

A hármas hasonlatok (gyöngyhalászat, vadászat, kertészkedés), az Arcadia- és az Acteon-jelenet tematikájának eredetét nem a magyar irodalmi tradíciókban, hanem sokkal inkább a 16. századi európai bukolikus mintákban lelhetjük föl, leginkább párhuzamként Horváth Iván Jacopo Sannazaro *Arcadiáját* (1502) jelöli meg⁷⁷. „Balassi „arisztokratikus költői körében” a

⁷⁵ HORVÁTH Iván, *Telegdy Kata verses levele = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Budapest, 1979, 172.

⁷⁶ KOVÁCS Sándor Iván, *A magyar hagyomány és az olasz költői formák alkalmazása: az ekhós vers és a „fantasia poetica” = A lírikus Zrínyi*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 128.

⁷⁷ U.o., 165.

„bukolikus hajlandóság” a XVI.század végén már természetes módon van jelen”⁷⁸ – írja Kovács Sándor Iván, s Telegdi Kata éppen ehhez a körhöz köthető. A verses és a prózai részek keverését Horváth Iván a költőnő által tudatosan használt összezavarodás-metrikával magyarázza. Eszerint a párhuzamos sorokat úgynevezett teraszok szakítják meg.⁷⁹ Mindeközben megfigyelhető a szöveg metrikussága, a rímláncok, a morfémarímek használata. Hogy tudatos-e az ezek közti különbségtétel, azt nem tudhatjuk, a versjelleg azonban kevésbé tűnik tagadhatónak. Alapja esetlegesen az oralitás „olvasott ritmusú” hagyományaiban kereshető (mai példái lehetnének ezeknek a mondókák, kiszámolók, melyeket nem strofikus, rövid sorok, erős nyomatékok jellemeznek), vagy még inkább a Telegdi Kata által ismerhetett külföldi mintákban. Ebben az esetben szövegversről beszélhetünk, ami azonban nem a Balassi-féle irányból indul, bár az Arcadia leírás utolsó három sorának („mint egy áldozattal, | holott firedjenek, | tisztelvín szép barlanggal”) 6-6-7 szótagszáma pre-Balassi-sort alkotnak⁸⁰.

Telegdi Katáról a szakirodalom egyaránt ezt állítja, hogy versszerzése önálló úton indul el, szövegverse nem alapul ismert magyar vershagyományokra. Verse azonban nem példa nélküli, a mintaként szolgáló művet azonban nem ismerjük, szerzőjéről csak annyit tudunk, amennyit Telegdi Kata leír, amikor „Ángyom asszonyrak” nevezi.

Megemlítendő, hogy Jankovics József és Kőszeghy Péter tanulmánya a tudatos versszerkesztést és magát a versjelleget is elveti. Szembehelyezkedésük ezzel az állásponttal valószínűleg egy olyan, a vers mellett érvelőkétől különböző versfogalmon alapszik, melynek sarokköveként többek közt az itt hiányzó strofikus szerkesztés áll. Egy másik, Bognár Péter és az RPHA 17 által használt megközelítés szerint azonban a versességet nem egy halmazba való beosztás, hanem egy skálán való elhelyezkedés fejezné ki megfelelőbben⁸¹, bizonyos metrikaileg meghatározott szempontok alapján. A korban nem ismerünk konkrét versdefiníciót, és mindezek alapján Telegdi Kata levele vizsgálándó határesetként, de versként is megközelíthető. A vélemények tehát különbözőek, a versszerkesztés tudatosságáról végső választ talán csak a költőni intenció adhatna. Ezt pedig meg is találhatjuk a levélben: Telegdi Kata saját levélével éppen azt bizonyítja, hogy nemcsak a forrás mellett laknak poéták.

⁷⁸ KOVÁCS, i.m., 128.

⁷⁹ HORVÁTH, i.m., 161–180.

⁸⁰ U.o., 173.

⁸¹ BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására*, elhangzott a ReBaKucs Filológia és textológia a régi magyar irodalomban címmel Miskolcon megrendezett konferenciáján, 2011. május 27.

4.3. A kert: irodalmi motívum vagy valódi liget?

„Még a regiek is oly két hasonló és egy megyéjű országnak tartották az egeket és a kerteket, hogy akik a földön emberekből virágokká lettek; úgymint: Narcissus, Hyacinthus, Adonis és a többi; az egekben általvietettek és plántáltattak, hogy az szomszéd földi csillagokbuk; égi virágok, azaz csillagok legyenek.”⁸²

A levéllel kapcsolatos kérdések sokaságának egyike, hogy vajon Telegdi Kata egy valós vagy egy fiktív kertről ír-e. Talán azt az irodalmi ligetet mutatja be, mely helyszíne volt a korban tartott, Balassi által is megénekelt költőversenynek? A külföldi főúri kertekben a filagória vagy akár egy mesterséges barlang, grotta nem volt ismeretlen fogalom, sőt a kertekben való séta kedvelt szokásnak számított.

A kert mint motívum alapvetően a görög-római birodalom boldogságot őrző kertjeinek mintájából ered, legalábbis az a kerttípus, amely Telegdi Katánál szerepel. Emellett a kert másik két tipikus megjelenése a „bibliai kert” és a „szerelem kertje, azaz a locus amoenus”⁸³. A kert egyfajta átkötő kapocs a valós és szimbolikus terek között, „a valós cselekedeteket a szimbolikus térbe futtatja ki, s a szimbólumok testi formájú ábrázolására, megjelenésére nyújtott lehetőségeket”⁸⁴. Telegdi Kata Arcadiához hasonlatos kertje leginkább a locus amoenus toposzait idézi meg, ahol alapkelléknek számított a madarakkal és virágokkal teli kert, amelyben források, barlang található.

A kert azonban nemcsak mint leírt motívum lesz népszerű a korban, hanem az antik szerzők gazdasági műveinek felfedezése után a kertépítészet mint az antik életmód átvételének része) nemesi mesterséggé válik⁸⁵. A kert a család műveltségének reprezentálójává vált, a benne lévő mitologikus utalások a tulajdonos tudásáról dicsekedtek. A grották és a vízfolyások elengedhetetlen kellékei voltak egy ilyen „művelt kertnek”, akárcsak a mitologikus alakok (leginkább nimfák, szatírok, Vénusz) szobrai, domborművei. A forrásoknak természetesen praktikus szemponjai is volt: „Továbbá, ha lehet, a kertet olyan helyre építsék, hol vagy kedves patakocska, vagy forrás vagy ásott kút, vagy csorgókút légyen, ha nem a kertben, de közel hozzá, hogy mikor szükséges, vizet merithessenek. Mert a víz, a kertnek élete”- írja Lippai

⁸² LIPPAI János, *Pozsonyi kert*, Nagyszombat-Bécs, 1664 = *Magyar gondolkodók 17. század*, vál. TARNÓCZ Márton, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 731.

⁸³ TÉGLÁSY Katalin, *Az örök boldogság őrzője. A kertmotívum a 17. századi költészetben*, 2011, 3-4.

⁸⁴ GÉCZI János, *A tudás forrása: a kert*, in: *Régi magyar kertek*, Várucca tizenhét, 1993/3, 11-12.

⁸⁵ KRUSTÁN Magdolna, *Az arisztokrácia kertjei a 16-17. századi Magyarországon = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Budapest, Balassi, 2005, 471.

János 1664-ben⁸⁶. A kert tulajdonképpen „mulatókert”, „viridarium”, s az ezzel való foglalatosság követelmény volt a korban.⁸⁷ A kor leghíresebb kertje a Pozsonyi káptalani kert volt, amelyben a források szerint a különféle növényritkaságoktól kezdve volt halastó és labirintus is⁸⁸. Zrínyi Kata, Borbála és Orsika levelezéséből tudjuk, hogy a Bicséről és a trencsényi hévízek mellől többször „kirándultak” Pozsonyba, országgyűlések idején⁸⁹. Az érseki kertben még a Parnasszust is felépítették, tetején a szárnyaló Pegazussal, Czobor Imre kertjében pedig különböző szökőkutak szórakoztatták a vendégeket⁹⁰. Telegdi Kata és „Ángyomasszony” tehát valószínűsíthetően nem csupán olvasmányélményeik alapján megrajzolt kertről diskurálhattak, hanem akár egy mindenképpen reneszánsz műveltséggel tervezett ligetről.

4.5. „Az leueleth senki kezibe ne adgia”

A legzavarbaejtőbb kérdés azonban még mindig az, hogy a levélváltás vajon valóban két 16. századi sógornő közt zajlott-e le. A megtalált misszilisről ugyanis hiányzik a címzés és a dátum. Ez még akkor is elég fejtörést okoz, ha fentebb megállapíthattuk, valójában nincs kizáró oka annak, hogy női szerzőről beszéljünk.

Az általam vizsgált legfontosabb kérdés – azaz, hogy kitől származhat a kézírás – kiindulópontja az a sor, melyben Telegdi Kata Ángyom Asszonyt kéri, lehetőleg senkinek ne mutassa a levelet („k: az leueleth senki kezibe ne adgia.”). Vajon a költőnő pironkodott volna írásának minősége, műveltsége miatt? Az egyébként ironikus felhangú sorokból következtetve ez kevésbé valószínű. A pironkodás nem az esetleges műveltségi hiányosságokból fakad, pont ellenkezőleg: az irodalmi tevékenységet végző nő képe nem illeszkedett a korban általánosnak tekinthető nőképhez. Hiszen, ahogy egyszer már idéztem, majd 100 évvel később még Petrőczy Kata is így ír: „Tudom, lesznek olyanok, kik gyalázní s olcsárolni fogják e kis munkámat, [...] annál is inkább, hogy asszonyember munkája”.⁹¹ Ráadásul a Telegdi levelében megemlített Acteon-történet olyan erotikus utalásként értelmezhető, melyet a két levélváltó igazán csak önmaguk közti csipkelődésnek szánhatott. Acteon említése azonban nemcsak csipkelődés, hanem versengés is az általunk nem ismert levéllel, amire Telegdi Kata misszilis válaszként íródott. Hangoztatott szerénykedése így iróniába csap át, s mitológiában való jártasságát kívánja bizonyítani mind Acteon, mind a Hamadri Nimphák említésével. Ez a

⁸⁶ LIPPAL, *i.m.*, 731.

⁸⁷ KRUSTÁN, *i.m.*, 483-486.

⁸⁸ VÁRKONYI, *Arisztokrata társasági élet..., i.m.*, 421.

⁸⁹ TAKÁTS, *Régi magyar..., i.m.*, 158.

⁹⁰ VÁRKONYI, *Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*, Budapest, Balassi, 2005, 421.

⁹¹ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 16, Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 647.

levelezőpartnerrel való versengés még a levél mondatszerkesztésében is megnyilvánul, ahogy az az elemzés során megállapítható.

Telegdi Kata azonban annak is tudatában volt, hogy a címzetten és az írón kívül még a szekretárius(ok) kezébe is kellett kerülnie. Az azonban már kérdéses, hogy két szekretáriust kell-e keresnünk, ahogy azt Jankovics József és Kőszeghy Péter tanulmánya felveti. Telegdi Kata ránk maradt levele ugyanis tisztázati példány. A misszilis kézírása azonban semelyik másik, deákkal íratott levéllel nem egyezik meg.⁹² Ez azonban a Telegdi Kata-leveleket közlő Echardt Sándor szerint koránt sincs így. Ő ugyanis még egy levelet tulajdonít az említett ismeretlen kéznek, mely levél 1600-ban kelt, szerzője Telegdi Kata, s címzettje Telegdi Kata húga, Rákóczy Zsigmondné. Felmerül, hogy talán Eckhardtnak volt igaza, és talán ezt a levelet is Telegdi Kata írhatta. Jankovics és Kőszeghy tanulmánya ezzel a másik levéllel nem foglalkozik. Jankovics József szóbeli közlése alapján a két levél összevetését ők is elvégezték, a két levél kézírását nagyon hasonlónak találták, azonban inkább másik kéztől származónak vélik, mindemellett a két levél további, esetlegesen grafológiai vizsgálatát szükségesnek látnák. A két levél legfontosabb hasonlósága, hogy a mindig változó helyesírással leírt Telegdi Kata aláírás ebben a két levélben megegyezik: *Thelegdi Katha*; *Thelegdj Katha*. A két levél kézírásának azonossága vitatott, fontos különbségek és hasonlóságok is akadnak a két levél között, de véleményem szerint a különbségek többsége magyarázható azzal, ha a Rákóczynénak szánt levelet pizkozati példánynak tekintjük, ellenben a verses levéllel, mely szándékoltan szépírással készült. Az alábbiakban néhány szó, betű írásának, kötésének hasonlóságát mutatom meg. A *D*, *E*, *g* és bizonyos kapcsolatokban a *Z* betűk írása hasonló. Kérdést vet fel a két *T* közti különbség, de a verses levél erősen boltíves felsővonású *t*-jéből gyorsírásban a toll felemelése nélkül könnyen megkapható a későbbi levélben alkalmazott kezdőbetű. A *Katha* nevek és a „*kys Varda*” „*kis Warda*” formák jobbra kunkorodó *k*-ja is megegyezik. Ha a két levél kézírása mégis különböző, akkor talán még fontosabb az a tényező, hogy a *Katha* név írása csupán ebben a két levélben egyezik.

A következő lépés, hogy a két, hasonló írású levelet író kéz ismeretlen. Az eddigi tanulmányok írói kivétel nélkül szekretáriust kerestek, akár csak másolóról vagy szerzőről kívántak szólni. Gyakori volt ugyanis, hogy a leveleket egy deákkal írták meg és írták alá, még a *manu propria* jelzés mellett is. Családon belüli vagy familiáris viszony mellett ez szinte valóban „saját kezű” levélnek számíthatott, hiszen a levél diktálójá és lejegyzője közt szoros bi-

⁹² JANKOVICS – KŐSZEGHY, *i. m.*, 137. „A levél írójának azonosításához megpróbáltuk az írásképet a Várdai–Telegdi–Szokoly–Báthory környezetében előforduló levélírók, deákok írásával azonosítani. Számos meggyanúsított kéz után mindig be kellett látnunk, hogy nem lehet azonos a levélíróval. [...] Nem tudjuk, milyen Telegdi Kata kézírása, nem ismerjük az aláírását sem, egyéb levelei egyikén sem olyan az aláírás, mint ezen a levélen.”

zalmi viszony volt.⁹³ Ezt bizonyította Tóth Zsombor egy előadásában, ám az itt említett bizalom vagy familiáris függőség nem jelenhet meg Telegdi Kata levele esetében. Pontosabban abból következően, hogy ezzel a kézírással más levelekben nem találkozunk. Megkérdőjeleződik, hogy egy feltételezett szekretáriusnak, aki csak kevés levelet írt vagy másolt Telegdi Kata környezetében, lehetett-e szerepe egy ennyire intim hangú levél megírásában. Ezt én kevésbé tartom valószínűnek. Van azonban még egy lehetőség, amivel eddig nem foglalkoztak. A szóba kerülő személyek közül ugyanis egyedül Telegdi Kata kézírását nem ismerjük. Nem lehetne tehát elképzelhető, hogy ő maga írta volna le sorait? A tisztázati példányban szereplő másolási hibák és a „gyöngybetűs”⁹⁴ írás sem jelenthet cáfolatot erre, ugyanis nem példa nélküli, hogy a korban a férj a feleséget kéri meg egy levél szépírással való lemásolására: „Ides tars, im ezen leuelben rekeßtue küldtem neked egi leuelet ird le szípen”.⁹⁵

Így pedig Telegdi Kata azon kérése is teljesülhetne, hogy a levelet csak Ángyom Asszony és a szintén említett szekretárius láthassa: „De ezeket az köztünk való mulatság kedvéért íram csak, hogy az kegyelmednek Secretarius is, kinek az Úristentül, kegyelmeddel egyetemben, hosszú életet, minden jót kívánok, ne alítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták”. A levél verses része valójában talán éppen a szekretáriusnak kíván bizonyítani.

Kérdéses az is, hogy kit takarhat az „Asszonyom Ángyom” megszólítás. Kutatásom során első sorban szerettem volna kideríteni, hogy Telegdi Kata misszilisének a család mely levelei tartoztak a közvetlen környezetébe, hogy a kiknek szóló levelek közt találták meg a kéziratot. Mint azonban a Zichy Levéltár anyagával foglalkozó Künstlerné Virág Éva főlevéltárostól megtudtam, az itt található leveleket (sok egyéb vegyes irattal együtt), mivel birtokjogi jelentőségük nem volt a 18. századtól érdektelennek tekintették, és különálló egységként kezelték. Rendezésükkel, jegyzékelésükkel éppen ezért a család levéltárosai nem foglalkoztak. Erre csak az Országos Levéltárban került sor a II. világháborút követő években. Emiatt a Zichy levéltár misszilisének mára sajnos csak kis részéről állapítható meg, hogy melyik iratanyagból kerültek ki. Ebben a levelek hátoldalán található régi jelzet lehet segítségünkre. Sajnos Telegdi Kata 12014 számú levelén sincs utalás a kiemelés helyére. A kiemelést illetően szóba jöhető tételek a P 707 Fasc 8. Várday, Telegdi, Nyáry rokoncsaládok vegyes iratai, vagy a Fasc. 218. Szokoly család iratai, ez azonban még nem segít választani a már eddig szóba került címzettek közül.

⁹³ TÓTH Zsombor, *A szerző neve (...): Manu propria szignatúra vs. szerzőség egy familiáris viszony textuális dimenzióiban*, elhangzott a ReBaKucs Filológia és textológia a régi magyar irodalomban címmel Miskolcon megrendezett konferenciáján, 2011. május 28.

⁹⁴ JANKOVICS – KÖSZEGHY, i. m., 137.

⁹⁵ ECKHARDT, i. m., 27. Telegdy Pál levele Várday Katához, 1589.

Minden bizonnyal a címzettet Telegdi Kata férfirokonainak feleségei közt kell keresni. Legalábbis abban az esetben, ha nem kívánunk belemenni a filológiai vitába, miszerint az „ángy” tágabb értelemben bármely idősebb nőrokont jelölhette. Bár Orlovsky Géza azt írja, hogy „Telegdy Kata egyéb fennmaradt leveleiben nem is használja ezt a megszólítást”,⁹⁶ egy 1600-ban Báthory Istvánhoz írt levelében Telegdi Kata használja az „Azzoniom Angiom” formát Várdai Kata megjelölésére.⁹⁷ A szakirodalom is nagyjából megegyezik a címzett ki-létében. A levélben említett leánygyermek és a férjek halálának időpontjai alapján, kizárá-sos módszerrel Várdai Katát, Telegdi Pál feleségét jelölték meg, mint valószínűsített levele-zőtársat. Véleményem szerint azonban nem szabad elfelejteni a megemlített szekretárius ki-létét sem. Ha ebből indulunk ki, megvizsgálandónak tűnik Lukcsics Pál felvetése, miszerint a címzett Ecsedi Báthory Istvánné Hommonay Fruzsina, akinek titkára volt az ifjú Rimay Já-nos. Ezt a véleményt osztja Keserű Bálint is, aki tanulmányában ezt azzal kívánja bizonyítani, hogy az „ángy” kifejezést gyakorlatilag bármely nőrokonra használhatták a korban. Ellen-pontként merül fel azonban az a tény, hogy Hommonay Fruzsínának nem voltak gyermekei, így Telegdi Kata nem üdvözölhette volna levelében ángyának leányait. Jankovics József és Kőszeghy Péter felveti tanulmányában, hogy Rimaynak akár Várdai Katához is lehet köze. Mindenesetre az biztos, hogy könnyű lenne Rimayt az említett szekretárius szerepében elkép-zelni.

Habár ez a kérdés még nyitva marad, azt talán már nyugodtan mondhatjuk mindezek után, hogy nem látszik olyan döntő érv, ami miatt Telegdi Kata vélhetően saját kezű sorai mögött egy tréfálgató szekretáriust vagy éppen a Várdai Katával kokettáló Szokolyt kellene feltéte-leznünk.

5. ZÁRLAT

Dolgozatomban ezt az álláspontot akartam megingatni, és így kívántam megválaszolni azt a nem kis jelentőségű kérdést, hogy valóban Telegdi Kata-e az első magyar költőnő. Azonban ennél is fontosabbnak gondoltam megmutatni, hogy a reneszánsz nőképének változása magá-val hozta azt a jelenséget, hogy a nő a nemesi udvarokban autonóm egyéniségként, sőt szer-zőként kívánjon előlépni tágabb vagy intimebb nyilvánosság előtt. Tehát már nem lehet a nő-ket kizárni a kor műveltségi elitjéből, mondván, hogy még nem lehet elég „okosak”. Az európai példák jól mutatják a hivatásos „költőnő”, a nagy nyilvánosság előtt publikáló, ráadá-sul már világi tematikájú műveket író szerző jelenlétét. Igaz, Magyarországon ez ekkor még

⁹⁶ *Régi Magyar Költők Tára, X, 1587–1600*, kiad. ORLOVSKY Géza, Budapest, 2004, 720.

⁹⁷ ECKHARDT, i. m., 199.

sokáig várat magára. De a nők mint olvasók szerepe azonban már elvitathatatlan. Nem a humanista műveltséget mint könyvtárépítő tudós mozgalmat hozták magukkal, de tevékenységükkel egy olyan kultúrkörözetet hoztak létre, amiben már megfelelő igény volt a magyar nyelvű könyvek, a magyar nyelvű nyomtatott könyvek kiadására is. A női irodalmi tevékenység ekkor azonban csupán kegyességi művekkel tud a családi környezetnél nyilvánosságra szert tenni. Ez nem meglepő, hiszen világi tematikájú versszerzéssel még Balassinak, tehát még férfiként is nehéz volt porondra lépni. Így aztán a nő ezt a már a magyar humanista nemesi udvarokban is létező, ám még nagyobb társadalmi nyilvánosságban nem vállalható szerepet csupán a magánlevelezésekben tudhatta magáénak, ahogyan az Telegdi Kata verses leveléből is láthatjuk. De az olvasást, írást birtokló, sőt szépirodalmi alkotásokat is létrehozó művelt nőnek már fent kell tartanunk a helyet a 16. századtól kezdve a magyar humanista udvarokban. Sőt, ez a környezet volt az, amely később lehetővé tette a nők autonóm szerzőként való fellépését, megjelenését.

6. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKÁCS István, *A Zichy család levéltára*, Budapest, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, 1963.
- BALASSI Bálint, *Szép magyar komédia*, Budapest, Szépirodalmi Kvk., 1990.
- BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására*, elhangzott a ReBaKucs *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban* címmel Miskolcon megrendezett konferenciáján, 2011. május 27.
- BOCCACCIO, Giovanni, *Dekameron*, Budapest, Európa Kiadó, 1975.
- BUDA Béla, *A szerep fogalma a szociálpszichológiában = Szociálpszichológia*, szerk. PATAKI Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1965, 417-431.
- CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné könyvtára = Magyar Könyvszemle*, Budapest, 1964, 80. évf. 3. sz..
- ECKHARDT Sándor, *Két vitéz nemesúr*, Budapest, Atheneum, 1944.
- FINÁCZY Ernő, *A reneszánsz kori nevelés története*, Budapest, Könyvértékesítő vállalat, 1984. (<http://mek.niif.hu/04700/04731/html/finaczyren0035/finaczyren0035.html>, 2011. 11. 01.)
- GÉCZI János, *A tudás forrása: a kert*, in: *Régi magyar kertek*, Várucca tizenhét, 1993/3.
- GUEVARA, Antonio, *Horologii Principium azaz Az fejedelmek órájának második könyve*, Ford. DRASKOVICH János, GRAZ, 1610, 113R. (reprint: Budapest, Akadémiai, 1989 [Bibliotheca Hungarica Antiqua XXIII]).
- H. TAKÁCS Marianna, *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533-1657*, Bp-Szeged, MTA Könyvtár, 1968.
- HAADER Lea, *Arcképtörödékek ómagyar scriptoroktól*, 2009 = „*Látjátok feleim*” *Magyar nyelvemlékek*, szerk. MADAS Edit, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2009.
- Habsburg Mária, Mohács özvegye*, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005.
- HEGEDŰS Attila, *Középkori leveleink 1541-ig*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- HOFFMANN Edit, *Régi magyar bibliofilek*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992.
- HORVÁTH Iván, *Magyar versek: mi veszett el? = Ghesaurus*, szerk. CSÖRSZ Rumen, Budapest, 2010.
- HORVÁTH Iván, *Telegdy Kata verses levele = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Budapest, 1979.
- HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931.
- HORVÁTH Júlia Borbála, *A reneszánsz emberek és a XXI. századi nők = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, Miskolci Egyetem, 2009/2, 267-293.
- JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, *Telegdy Kata? Verses? Levele? = Erdély reneszánsza*, Kolozsvár, Gloria Nyomda, 2009.
- KATUS László, *Váriúrnők és apácák*, Rubicon, 2001/6. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kincstar_2001_06_szam/11/3, 2012. 11. 12.)

- KESERŐ Bálint, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*, Budapest, Kosuth Nyomda, 1971.
- KOVÁCS Sándor Iván, *A magyar hagyomány és az olasz költői formák alkalmazása: az ekhós vers és a „fantasia poetica” = A lírikus Zrínyi*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 128–166.
- KRUSTÁN Magdolna, *Az arisztokrácia kertjei a 16-17. századi Magyarországon = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Il-dikó, Budapest, Balassi, 2005.
- KURCZ Ágnes, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*, Budapest, Akadémiai, 1988.
- LATZKOVITS Miklós, *Inscriptiones Album Amicorum*, <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home>. (2012.11.17.)
- LÁZS Sándor, *A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége*, 2009 = „*Látjátok feleim*” *Magyar nyelvemlékek*, szerk. MADAS Edit, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2009.
- LIPPAI János, *Pozsonyi kert*, Nagyszombat-Bécs, 1664 = *Magyar gondolkodók 17. század*, vál. TARNÓCZ Márton, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- M. WILSON, Katharina, *Woman Writers of the Renaissance and Reformation*, Athéns, Georgis, University of Georgia Press, 1987.
- MADAS Edit – MONOK István, *Könyvkultúra Magyarországon 1730-ig*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
- MIKÓ Pál, *Női magyar levélstílus a XVII. Században*, Székelyudvarhely, Becsek Dániel Könyvnyomdája, 1896.
- MONFASANI, John, *Renessaince humanis and language*, előadás az MTA-n, 2008. 05. 19.
- MONOK István – BUDA Attila, *A magyar bibliofília képeskönyve*, Budapest, Korona Kiadó, 2006.
- MONOK István (szerk.), *Magyarországi magánkönyvtárak sorozat*, Budapest, OSZK, 1991-2009.
- MONOK István, *A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében, 1526-1730* = MADAS –MONOK, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
- MONOK István, *A művelt arisztokrata – A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században*, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012.
- MONOK István, *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526-1720*, Szeged, Scriptum, 1993.
- NEMESKÜRTHY István, *Olvasók és olvasmányok*, Budapest, Magvető, 1984.
- PÁLOS Mónika, *Nők nevelése a koraiújkori Magyarországon*, Budapest, 2010.
- PESTI Brigitta „*Kegyes patróna asszonyaink*” *Női mecenatúra Magyarországon a XVII. század első felében* = *Ghesaurus*, szerk. CSÖRSZ Rumen, Budapest, 2010.
- PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében (1601-1655) - Tézisek*, Budapest, 2010.
- PÓR Péter, *A filológia fityiszt mutat* = Holmi, 2007/2, <http://www.holmi.org/2007/02/a-filologia-fityisztmutat>. (2012.11.20.)

- RAPAVI Dóra, *A karthauzi névtelen forráshasználatának sajátosságai – A Robertus Caracciolus Szent Ferenc-napi beszédével való összevetés tanulságai*, http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora. (2012.11.20.)
- RAY, Meredith K., *Writing gender in Womwn's Letter Collection of the Italian Renaissance*, University of Toronto Press, 2009.
- Régi Magyar Nyomtatványok I.*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1971.
- S. SÁRDI Margit, *A magyar női költészet történetének első fejezete*, <http://www.villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=1237>. (2012.11.12.)
- SERVADO, Gaia, *Renaissance women*, London, Tauris&Co, 2005.
- SZERB Antal, *Magyar Irodalomtörténet*, Budapest, Magvető, 2005.
- TAKÁTS Sándor, *A magyar és a török íródeákok* = TAKÁCS Sándor, *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1961.
- TAKÁTS Sándor, *Régi Magyar nagyasszonyok*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
- TÉGLÁSY Katalin, *Az örök boldogság őrzője. A kertmotívum a 17. századi költészetben*, Budapest, 2011.
- TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete, 1996.
- TÓTH Zsombor, *A szerző neve (...t): Manu propria szignatúra vs. szerzőség egy familiáris viszony textuális dimenzióiban*, elhangzott a ReBaKucs Filológia és textológia a régi magyar irodalomban címmel Miskolcon megrendezett konferenciáján, 2011. május 28.
- VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- VÁRKONYI Gábor, „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon* = *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI-VÁRKONYI, Budapest, Argumentum, 2007.
- VÁRKONYI Gábor, *Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon* = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*, Budapest, Balassi, 2005.
- VIVES, Juan Luis, *A keresztény nő nevelése* = *J. Vives válogatott neveléstudományi művei*, Kézdivásárhely, 1935.

7. MELLÉKLETEK

7.1. Telegdi Kata verses levele⁹⁸

Zolgakatomath⁹⁹ írom k: mint szerelmes Aszonjómnak Angiomnak. Istentül minden iokath kiuanok k: megh adatni mind az k: iauain Eörülökkel egetemben. Magam allapatia felöl szerelmes Aszzoniom azt irhatom Istennek hala mind Ersokkal öszue io egiszsigben vagiok de uram ü k: igen beteges most megis iobbadon uagion.

Zerelmes Aszonjom, Az k: mestersigesen gondolth, io akarattiabul formalt, es bölchessigesen irt levelit megh olvastam, kiben ugy giöniörködöm,

minth az giöngy halaszok,
mikor ü haloio

gazdag szep predaua,
megh telik giöngiökkel.

Azok között aligh
hizý Eörömiben,
melliketh kaphassa
tegie kebeliben.

Az uagy mint az szep parlagon setalo kis niulakath,
kik nagy mulatsággal
uadásszák ebekkel,
mikor felisekben
egy nehániath latnak
uiletlen talalnak,
ü nagy Eörömökben,
nem tudgiak hamarban
melliket kolthessik,
inditczak üzisben.

Az uagy csak hazunknal
(tudom uotal annal)
mikor kerteczkembe,
megiek be kedvembe,
hogy ha megh tekintem,
mellikeht ket kezem
ülteteth, uagy ueteth,
az sovany homokban.
Nem tudom melliketh
szakazzam elebben.

Igy en az k: giöniörüsiggel, hozzam valo io akaro szeretettel megh rakoth levelith oluastatuan. Ugian nem tudom, mellik riszibe giönyörköttessem szeginy hon lakos sziuemeth, vagý mellik riszith uegiem elő, kire ualaszt iriak k: Gondoluan aztis hogy
parazt embernek Romaba menni,
Bölchek közt bolondnak uetekedni,

⁹⁸ A levél betűhű és verssorokra tördelt átírása.

⁹⁹ A levelet betűhű átiratban, verssorokba tördelés nélkül kiadta: ECKHARDT Sándor: *Két vitéz nemesúr*, Atheneum, Budapest, 1944, 195-198. A verses részek tördelésénél Horváth Iván elemző tanulmányának közlését követtem. (HORVÁTH Iván: Telegdy Kata verses levele = KOMLOVSZKI Tibor (szerk.): *A régi magyar vers*, Budapest, 1979, 161-164.)

az bölchessigne Isten Aszoný pallas és Minerua oltalma alat liüökkal ualaszal igiekeznj,
nem külömben, mint io tanchosth ingerleni,
azuagý ugrasra keczketh tanítani.

Latom szerelmes Aszoniom es ertem, hogy immar k: pallas és Minerua Isten Aszonnak, (az
szeginý Diana Aszont vadászó seregiuel hatra hagyuan,) keduit találta,

szip czergö patakú,
giöniörü folyású,
minden szip füvekkal,
fakkal, uiragokkal,
zúgo, chorgo, folias
melleth sok szep szaüü,
ki terieth szép [ág]ú,
es giönyirködtetö
fakon, nagy ekesen
szolo madarakkal,
meg ekesitet[et]¹⁰⁰
forrassal, zep kúttal,
mint egy aldozattal,
holot fireggienek
tiszteluin szep barlangal,

kiknek tudom, hogy az k: en hozsam ualo szeretetjerth, k : engemis esmeretibe keduibe
iútath.

Noha az szip forrs,
fjredis, tisztasagh,
Erdei szep barlangh,
hegieken, üölgiekben,
múlatsagh, Niaiasagh,
nem pallasth Mineruath,
hanem csak Dianath
illeti minth Aszoniath.
Merth pallas Minerua,
ezt minden iol tudja,
külchos varasokath
laknak szip Varakat,
Erdeüketh, hegieketh,
üölgieketh, mezöketh
nem iarnak budosnak,
Hanem Diananak
minth nagy fü uadásznak,
az ü sereguel,
Hamadri Nimphakkal,
engíttek lakoúl,
mint attiokfianak.

Nem filek azerth, hogy azok az Isten Aszoniok oth az k: chinalta forras kuth melleth
talaltassanak, kiknek lako heliek az szep kulczos varosok, királyok, Urak hazaý, palotaý.
Annal inkab hogy kegkirt ennekem ualaszt tehessenek chak azt lassa, inkab megh k:,
Zerelmes Aszonjom, hogy az, az k: chinalta forras melleth Dianath, az Erdőóknek, hegieknek
forrasoknak, Isten Aszonjath, ugy ne talallja k: mint íriak hogy egy Acteon neuü ember talalta

¹⁰⁰ A kéziratban a „megh ekesitet” szó a papírszél vagy tollhiba miatt megszakad. A verssorok szótagszámából azonban következtetni lehet a hiányzó szótagra.

uolt. De ezeket az köztünk ualo mulatsagh kedveert iram chak hogy az k: Secretariusais, ki-
nek az Uristentül kgdel egietemben, hoszu eletet minden iot kiuanok ne alicha, hogy chak az
forras mellet laknak az poetak. Merth sütnek az Homokbais neha Tiukmonjath, noha chak
ritkan azerth. Mert en Orosz poetat, Tiudadarnal, Zenteth Ricznel, Orosz vitezt sem hallottam
többeth Ignatenal, kiketh tudom, hogy eggik sem i[v]uth az k: forrasabúl.

Im k: szerelmes Aszoniom az uonth Araniatis el küldöttem, de az en eletemben az Isten lat-
ja soha rosszabbal nem uolt igiem im az minth megh tekerettem, el küldtem k:. Ezzel az io
Istennek aianlom k: mind az k: iauain Eörülök[kel] egietemben. Irtam kys Vardaban ma pin-
teken [...]

k: tiszta szibül szolgal
Thelegdi katha

k: az leveleth senki kezibe ne adgia

[Oldalt:] A leany Aszonioknak k: en szommal mind feienkint szolgalatomath mondgia. A
leanimis k: mint szerelmes Asszonioknak és mind az leany Aszonioknak szolgalatjokath
aianlyak.